

Στάσεις και Αντιλήψεις Εκπαιδευτικών σχετικά με το Διαζύγιο και την Προσαρμογή των Παιδιών Χωρισμένων Γονέων

Χατζηχρήστου Χρυσή, Γκαρή Αικατερίνη*, Μυλωνάς
Κωνσταντίνος*, Καρίτσα Βασιλική*, Τσιόβουλου
Αγορίτσα*, Γιαβρίμης Παναγιώτης**

Περίληψη

Η παρούσα έρευνα, ως μέρος ευρύτερης μελέτης, διερευνά τις στάσεις και αντιλήψεις εκπαιδευτικών σχετικά με την προσαρμογή των παιδιών μετά το χωρισμό των γονέων τους, τις δυσκολίες των διαζευγμένων μητέρων και το ρόλο των «σημαντικών άλλων» στην προσαρμογή των παιδιών χωρισμένων γονέων. 234 εκπαιδευτικοί (172 Α΄βάθμιας, 62 Β΄βάθμιας εκπαίδευσης) από σχολεία κυρίως του νομού Αττικής και άλλων νομών της Ελλάδας συμπλήρωσαν αυτοσχέδιο ερωτηματολόγιο που κατασκευάστηκε στο *Κέντρο Έρευνας και Εφαρμογών Σχολικής Ψυχολογίας* του Τομέα Ψυχολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών. Τα ευρήματα δείχνουν γενικότερα θετικές στάσεις των εκπαιδευτικών σχετικά με το διαζύγιο, ειδικά σε περιπτώσεις έντονων ενδοοικογενειακών συγκρούσεων, ενώ φαίνεται να θεωρούν το ρόλο τους πολύ σημαντικό για την υποστήριξη των μαθητών μετά το χωρισμό των γονέων, μολονότι δεν θεωρούν ότι διαθέτουν την κατάλληλη κατάρτιση γι' αυτό. Οι εκπαιδευτικοί μέσης ηλικίας και όσοι ζουν σε επαρχιακές πόλεις φαίνεται να αναγνωρίζουν περισσότερο την ύπαρξη προβλημάτων συμπεριφοράς στα παιδιά διαζευγμένων γονέων, απ' ό,τι οι νεότεροι εκπαιδευτικοί και όσοι ζουν στην Αθήνα. Οι γυναίκες εκπαιδευτικοί δείχνουν να τοποθετούνται γενικά προς το διαζύγιο περισσότερο θετικά, σε σύγκριση με τους άντρες. Τα αποτελέσματα αυτά συζητούνται ως προς τη σημασία που έχουν στο σχεδιασμό και στην εφαρμογή αποτελεσματικών ψυχοκοινωνικών παρεμβατικών προγραμμάτων πρόληψης στο σχολικό περιβάλλον.

Λέξεις-κλειδιά: Αντιλήψεις εκπαιδευτικών για το διαζύγιο, Στάσεις εκπαιδευτικών για το διαζύγιο, Προσαρμογή παιδιών μετά το χωρισμό των γονέων, Προβλήματα χωρισμένων γυναικών.

* Τμήμα Ψυχολογίας, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Εισαγωγή

Τις τελευταίες δεκαετίες ποικίλες αλλαγές σε δημογραφικό, κοινωνικό και οικονομικό επίπεδο οδήγησαν σε αύξηση του αριθμού των διαζυγίων και των μονογονεϊκών οικογενειών παγκοσμίως, αλλά και στην Ελλάδα, καθιστώντας έτσι το διαζύγιο μια σημαντική παράμετρο της οικογενειακής και κοινωνικής ζωής. Στις Η.Π.Α. και στην Ευρωπαϊκή Ένωση, στην αρχή της δεκαετίας του '80, ένας στους δύο γάμους (50%) κατέληγε σε διαζύγιο (American Academy of Child and Adolescent Psychiatry, 2003· Emery, 1999· Dong, Wang & Ollendick, 2002· Simons, 1996), ενώ προς το τέλος του 20ού αιώνα το ποσοστό αυτό φάνηκε να περιορίζεται στο 41%, σε συνδυασμό με την αύξηση του μέσου όρου της ηλικίας γάμου των συζύγων και των ετών της εκπαίδευσής τους (Amato, 2010· Kreider, 2007). Αν και η Ελλάδα παρουσιάζει από τους χαμηλότερους δείκτες διαζυγίου συγκριτικά με άλλες χώρες, εμφανίζει μια σταθερή αύξηση της συχνότητάς τους, καθώς ο αριθμός των διαζυγίων υπερτριπλασιάστηκε κατά τις τρεις τελευταίες δεκαετίες του εικοστού αιώνα και δείχνει να διατηρεί υψηλό βαθμό αύξησης (Harvey & Fine, 2010 · Χατζηχρήστου, 1998, 1999, 2004).

Ο χωρισμός και το διαζύγιο αποτελούν μια σύγχρονη και όλο πιο συχνή, πολυσύνθετη διαδικασία μέσα στην οικογένεια, η οποία επιφέρει σημαντικές αλλαγές στους περισσότερους τομείς της ζωής όλων των μελών, αλλά και σοβαρές κοινωνικές επιπτώσεις, με σημαντικότερες τις ποικίλες ψυχολογικές και κοινωνικοοικονομικές συνέπειες στη ζωή των γονέων και των παιδιών (Demo & Fine, 2010). Ειδικότερα στη ζωή των παιδιών φαίνεται να προκαλεί ποικίλες αλλαγές που απαιτούν διαφορετικά στάδια προσαρμογής. Στις ΗΠΑ, για το 2004, καταγράφηκε ότι 1,1 εκατομμύρια παιδιά (15/1000) βίωσαν το διαζύγιο των γονέων τους, ενώ φάνηκε ότι ένας μεγαλύτερος αριθμός παιδιών θα το βιώσει μέχρι να φθάσει στα 18 του χρόνια. (Kreider, 2007). Ένα μέρος της βιβλιογραφίας αφιερώνεται στη μελέτη των παιδιών διαζευγμένων γονέων ως ενηλίκων, επισημαίνοντας την περίπτωση διπλάσια πιθανότητά τους να βιώσουν και τα ίδια στην

ενήλικη ζωή ένα διαζύγιο στο δικό τους γάμο, σε σύγκριση με τα παιδιά οικογενειών δύο γονέων, καθώς φαίνεται να διαμορφώνουν μια ασθενέστερη δέσμευση στην ιδέα ενός γάμου που διαρκεί μία ολόκληρη ζωή (Amato & DeBoer, 2001). Η «διαγενεακή μεταφορά του διαζυγίου», όπως χαρακτηριστικά ονομάζεται το παραπάνω φαινόμενο, προσεγγίζεται επίσης ερμηνευτικά από την αποδυνάμωση της σημασίας του θεσμού του γάμου και την ταυτόχρονη ενδυνάμωση των προσδοκιών για συντροφικότητα των συζύγων, στο πλαίσιο της πραγμάτωσης προσωπικών στόχων παρά οικογενειακών (Cherlin, 2004).

Η ένταση και διάρκεια των αντιδράσεων και δυσκολιών προσαρμογής των παιδιών στο διαζύγιο των γονέων διαφοροποιούνται σε σχέση με την ηλικία και άλλα ατομικά χαρακτηριστικά όπως το φύλο. Όσον αφορά την ηλικία τους, υποστηρίζεται ότι το διαζύγιο των γονέων έχει σχετικά μικρή αρνητική επίδραση στην ανάπτυξη των παιδιών εφηβικής ηλικίας, εξαιτίας της αναπτυγμένης γνωστικής ωριμότητά τους και της μεγάλης κοινωνικής στήριξης που πιθανώς λαμβάνουν έξω από το πλαίσιο της οικογένειας (Shaw, 1991). Άλλοι βέβαια υποστηρίζουν ότι η επίδραση του διαζυγίου είναι μεγαλύτερη κατά τη διάρκεια της εφηβικής ηλικίας (Storksen, Roysamb, Holmen, & Tambs, 2006. Storksen, Roysamb, Moum, & Tambs, 2005), λόγω της έκθεσης των παιδιών στις διαμάχες των γονέων για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα και των περισσότερο έντονων συναισθημάτων ευθύνης για το χωρισμό των γονέων τους (Shaw, 1991· Χατζηχρήστου Χατζηχρήστου, Γκαρή, Μυλωνάς, Τσιόβουλου, Καρίτσα, & Γιαβρίμης, 2012).

Ως προς τις διαφορές σε σχέση με το φύλο των παιδιών, αποτελέσματα ερευνών δείχνουν ότι τα αγόρια παρουσιάζουν περισσότερες δυσκολίες εξωτερικευμένης συμπεριφοράς, ενώ τα κορίτσια περισσότερες δυσκολίες εσωτερικευμένης συμπεριφοράς (Nunes-Costa, Lamela, & Figueiredo, 2009· Shaw, 1991· Storksen, Roysamb, Moum, & Tambs, 2005· Zill, Morrison & Coiro, 1993). Όλες αυτές οι έντονες αντιδράσεις των παιδιών φαίνεται ότι μειώνονται σημαντικά σε διάστημα δύο περίπου χρόνων μετά το διαζύγιο και η προσαρμογή των παιδιών αυτών σχετίζεται και με άλλες καθοριστικές παραμέτρους στο οικογενειακό και στο ευρύτερο περιβάλλον τους (Hetherington, 2005· Hetherington & Kelly, 2006). Τέτοιες παράμετροι είναι το κοινωνικό-οικονομικό επίπεδο της οικογένειας, η απώλεια ενός γονέα, η ελλιπής γονική επάρκεια, η έκθεση σε γονικές συγκρούσεις, η ψυχολογική

κατάσταση των γονέων, και κυρίως της μητέρας, η ποιότητα των διαπροσωπικών σχέσεων στην οικογένεια, η αλληλεπίδραση μητέρας-παιδιού, τα χρόνια που έχουν μεσολαβήσει από το διαζύγιο, η ικανότητα των παιδιών να αντιμετωπίσουν αγχογόνες καταστάσεις, η προσωπικότητά τους, οι πληροφορίες που τους παρέχονται, ο βαθμός στήριξης που δέχονται, καθώς και ο βαθμός ικανοποίησης των παιδιών από τις αποφάσεις που ελήφθησαν σχετικά με τη διαμονή τους και τις επισκέψεις του ενός γονέα (Angarne-Lindberg, Wadsby, & Bertero, 2009· Cashmore & Parkinson 2011· Halpenny, Greene, & Hogan, 2008· Kelly, 2006· Nunes-Costa, et. al, 2009· Risch, Jodl, & Eccles, 2004).

Η ύπαρξη στερεοτυπικών αντιλήψεων και αρνητικών στάσεων σχετικά με τη διαζευγμένη οικογένεια αποτελεί ακόμα μια πραγματικότητα για πολλές χώρες και επηρεάζει αρνητικά την προσαρμογή μετά το διαζύγιο (Fukushima, 1999-2000). Για το λόγο αυτό, τα τελευταία 25 χρόνια, έχει δοθεί ιδιαίτερη έμφαση στο σχεδιασμό ψυχοκοινωνικών και εκπαιδευτικών προγραμμάτων παρέμβασης σε γονείς που στοχεύουν στις στάσεις και στους άγραφους κοινωνικούς κανόνες (norms) που αφορούν στο γάμο, την οικογένεια και το διαζύγιο (Bogenschneider & Corbett, 2010). Η καταγραφή και μελέτη των ήδη διαμορφωμένων στάσεων και αντιλήψεων των μελών της κοινότητας και ειδικότερα των «σημαντικών άλλων» των παιδιών, και κυρίως των γονέων και των εκπαιδευτικών, είναι ιδιαίτερα σημαντική για το σχεδιασμό προγραμμάτων παρέμβασης στην οικογένεια και στο σχολείο που θα στοχεύουν στη στήριξη και ομαλή προσαρμογή των παιδιών μετά το διαζύγιο των γονέων τους.

Η συγκεκριμένη έρευνα, ως μέρος ενός ευρύτερου ερευνητικού προγράμματος που αποσκοπεί στη ανάπτυξη ενός μοντέλου έρευνας και συμβουλευτικής υποστήριξης των μονογονεϊκών οικογενειών στην Ελλάδα (Γκαρή, 2010· Γκαρή, Μυλωνάς, & Δαβίδ-Σπανοπούλου, 2006· Χατζηχρήστου, 1999 · Χατζηχρήστου, Γκαρή, Μυλωνάς, Τσιόβουλου, Καρίτσα, & Γιαβρίμης, 2012), διερευνά τις στάσεις και τις αντιλήψεις Ελλήνων εκπαιδευτικών σχετικά με το διαζύγιο και την προσαρμογή των παιδιών μετά το χωρισμό των γονέων, ένα θέμα που έχει ελάχιστα μελετηθεί. Προσεγγίζει τις ποικίλες παραμέτρους - κοινωνιοψυχολογικές, οικογενειακές, ατομικές- που σχετίζονται με την προσαρμογή των παιδιών μετά το χωρισμό των γονέων. Εντάσσεται στο ευρύτερο θεωρητικό πλαίσιο της Σχολικής και της

Κοινωνικής Ψυχολογίας, σε μια προσπάθεια μελέτης των επιδράσεων του διαζυγίου στα μέλη της οικογένειας, και κυρίως στα παιδιά, διαμέσου της μέτρησης και της ενδεχόμενης αλλαγής των στάσεων των μελών της σχολικής κοινότητας προς τις μονογονεϊκές οικογένειες και τα μέλη τους. Το ενδιαφέρον του ευρύτερου αυτού προγράμματος εστιάζει στην περαιτέρω κοινωνιοψυχολογική προσέγγιση της σχέσης των στάσεων αυτών και της συμπεριφοράς, σε μαθητές, γονείς και εκπαιδευτικούς, στοιχείο που ενδιαφέρει ιδιαίτερα τα προγράμματα παρέμβασης στο σχολείο και στην κοινότητα, αφού στόχος τους είναι όχι μόνο η αλλαγή των στάσεων αλλά και η τροποποίηση της αντίστοιχης συμπεριφοράς (Erwin, 2001· Medway & Cafferty, 1999).

Οι στάσεις, ως συστήματα απόψεων με διάρκεια, αποτελούνται από στοιχεία γνωστικά και συναισθηματικά, καθώς και τάσεις εκδήλωσης συμπεριφοράς (Petty & Cacioppo, 1981). Οι στάσεις προετοιμάζουν και καθοδηγώντας το άτομο να ζήσει με τους κατάλληλους τρόπους σε μια συγκεκριμένη κοινωνία, καταλαμβάνουν κυρίαρχη θέση μέσα στο σύστημα πεποιθήσεων του ατόμου (belief system), ανάμεσα σε αξίες, ιδεολογίες, γνώμες και στάσεις (Rokeach, 1968· Rokeach & Ball-Rokeach, 1989). Για τον 21^ο αιώνα η μελέτη των στάσεων παραμένει έννοια κεντρικής σημασίας στην κοινωνική ψυχολογία με ιδιαίτερες συνδέσεις με τη συμπεριφορά και την ενεργό δράση, δηλαδή με τη σύνδεση της βασικής θεωρίας των στάσεων με εφαρμογές σε διαφορετικά κοινωνικά πλαίσια (Forgas, Cooper & Crano, 2010).

Στις ελάχιστες έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί σχετικά με τις στάσεις εκπαιδευτικών προς το διαζύγιο γενικότερα και την αντίστοιχη προσαρμογή των παιδιών, διαπιστώνεται η υιοθέτηση αρνητικών στάσεων και στερεοτυπικών αντιλήψεων. Έχει ήδη φανεί ότι οι αρνητικές στάσεις και οι στερεοτυπικές αντιλήψεις σχετικά με τη διαζευγμένη οικογένεια ασκούν επιρροή στην προσαρμογή των παιδιών και των εφήβων των οικογενειών αυτών, σε συνδυασμό με τα αντικειμενικά προβλήματα που συνεπάγονται οι δυσκολίες για συνεννόηση σχετικά με τη φροντίδα και ανατροφή των παιδιών των διαζευγμένων γονέων, για διευθέτηση των οικονομικών της διαζευγμένης οικογένειας και την ενδεχόμενη έλλειψη με το γονέα που δεν κατοικεί πλέον στο σπίτι τις οικονομικές (D' Onofrio, 2011; Harvey, & Fine, 2010). Επίσης έχει θεωρηθεί ότι, αν και τα περισσότερα παιδιά προσαρμόζονται

ικανοποιητικά στις συνθήκες μετά το διαζύγιο των γονέων τους, χωρίς μακροπρόθεσμες επιπτώσεις, ωστόσο βρίσκονται σε μεγαλύτερο κίνδυνο ως προς την εμφάνιση δυσκολιών συμπεριφοράς και κοινωνικών σχέσεων, καθώς και χαμηλότερης ακαδημαϊκής επίδοσης, σε σύγκριση με τα παιδιά οικογενειών δύο γονέων (D' Onofrio, Turkheimer, Emery, Maes, Silberg, & Eaves, 2007; Landsford, 2009).

Από την άλλη μεριά, μελέτες που αφορούν στην εφαρμογή παρεμβατικών προγραμμάτων στο σχολικό πλαίσιο, που αφορούν γονείς, εκπαιδευτικούς και μαθητές, εστιάζουν συνήθως στην κατανόηση των στάσεων σχετικά με την οικογένεια, το γάμο και το διαζύγιο, καθώς και στην αλλαγή των στάσεων, σε μια προσπάθεια βαθύτερης κατανόησης της δυναμικής της σύγχρονης οικογένειας και των διεργασιών μεταβολής της δομής και της λειτουργίας της και πώς διαφοροποιούνται από τη «μέση οικογένεια» (Bogensneider & Corbett, 2010; Forgas, Cooper & Crano, 2010; Georgas, Christakopoulou, Poortinga, Goodwin, Angleitner, & Charalambous, 1997; Gibbs & Payne, 2010; Medway & Cafferty, 1999). Η Αρχοντόγλου (2005) αναφέρει ότι ένα πολύ μικρό ποσοστό των Ελλήνων εκπαιδευτικών της έρευνάς της αναγνώρισε ως «φυσιολογική» τη μονογονεϊκή οικογένεια. Οι Guttman, Lazar, & Karni (2008) επίσης κάνουν λόγο για διατήρηση των αρνητικών στάσεων και στερεοτυπικών αντιλήψεων εκπαιδευτικών απέναντι στα παιδιά διαζευγμένων γονέων, καθώς διαπιστώθηκε ότι οι εκπαιδευτικοί συνεχίζουν να αξιολογούν αρνητικά τη σχολική επίδοση καθώς και τη συναισθηματική και κοινωνική προσαρμογή των παιδιών χωρισμένων γονέων, όπως παλαιότερα. Σε παρόμοια συμπεράσματα κατέληξε και έρευνα των Sander, Enderohls-Ulpe, & Gollia (2005), όπου διαφάνηκε η αρνητική αξιολόγηση των εκπαιδευτικών σχετικά με τη συμπεριφορά και την προσαρμογή των παιδιών αυτών. Οι λίγες υπόλοιπες σχετικές έρευνες της διεθνούς βιβλιογραφίας επικεντρώνονται κυρίως στις δυσκολίες που οι εκπαιδευτικοί κατανοούν ότι αντιμετωπίζουν τα παιδιά διαζευγμένων γονέων στις κοινωνικές σχέσεις, σε εκδηλώσεις ανυπακοής, εξάρτησης και επιθετικότητας στο σπίτι και στο σχολείο, σε προβλήματα επικοινωνίας, υπερκινητικότητα, διάσπαση προσοχής, χαμηλότερη σχολική επίδοση και μικρότερη αποδοχή από τους συνομηλίκους, και γενικότερα αυξημένα προβλήματα εσωτερικευμένης και εξωτερικευμένης συμπεριφοράς (Dong, et al., 2002· Guidibaldi & Perry, 1985·

Hatzichristou, 1993· Hetherington, Cox & Cox, 1979· Livaditis, Zaphiriadis, Fourkioti, Tellidou, & Xenitidis, 2002· Liu, Guo, Okawa, Zhai, Li, Uchiyama, Neiderheiser, & Kurita, 2000· Luk-Fong, 2006· Sourander & Helstela, 2005). Όσον αφορά στις σχολικές επιδόσεις των παιδιών αυτών, οι εκπαιδευτικοί φαίνεται πως έχουν χαμηλότερες προσδοκίες για σχολική επίδοση κυρίως από τα αγόρια παρά από τα κορίτσια διαζευγμένων γονέων (Lewis, 2002). Διαπιστώνεται επίσης ότι οι εκπαιδευτικοί θεωρούν ότι δεν έχουν επαρκή επιστημονική κατάρτιση και γνώση προκειμένου να χειριστούν τις δυσκολίες που μπορεί να αντιμετωπίζουν τα παιδιά αυτά και να ανταποκριθούν αποτελεσματικά στις ανάγκες τους. Τονίζουν την ανάγκη τους για ενημέρωση και εκπαίδευση, προκειμένου να είναι σε θέση να βοηθήσουν στην καλή προσαρμογή των παιδιών με προβλήματα στο οικογενειακό τους περιβάλλον (Αρχοντόγλου, 2005· Luk-Fong, 2006). Παρόλο αυτά, επισημαίνουν τη σπουδαιότητα του ρόλου του εκπαιδευτικού και υποστηρίζουν ότι η ψυχολογική και συναισθηματική υποστήριξη των παιδιών χωρισμένων γονέων, καθώς και η συμπεριφορά των συμμαθητών απέναντί τους μπορεί να συμβάλει σε μια γενικότερη βελτίωση της κατάστασης των παιδιών στη σχολική τάξη (Αρχοντόγλου, 2005). Οι Sammons & Lewis (2000) αναφέρουν ότι οι εκπαιδευτικοί, και γενικότερα το εκπαιδευτικό σύστημα, φαίνεται να αδυνατούν μερικές φορές να ανταποκριθούν στις ανάγκες των μαθητών που περνούν μεταβατικά στάδια στην οικογενειακή τους ζωή, όπως συμβαίνει με το χωρισμό των γονέων τους, ενώ θα μπορούσαν να βοηθήσουν με ποικίλους τρόπους, όπως με το να διατηρούν απέναντί τους τη συνέπεια ενισχυτικών συμπεριφορών μέσα στην τάξη, κάνοντάς τα να νοιώθουν επαρκή όταν αυτά συναντούν ειδικές δυσκολίες, «ακούγοντάς τα να μιλούν» για τα οικογενειακά γεγονότα, συμβουλευοντάς τα και κρατώντας επαφή και συνεργασία και με τους δύο γονείς. Αρνητικές στάσεις φαίνεται μάλιστα να υιοθετούν συχνά οι εκπαιδευτικοί προς τους διαζευγμένους γονείς, τους οποίους συχνά θεωρούν υπεύθυνους για την προβληματική συμπεριφορά των παιδιών και δύσκολους στη συνεργασία τους με το σχολείο.

Το σχολείο φαίνεται να μπορεί να διαδραματίσει καθοριστικό ρόλο στη ζωή των παιδιών αποτελώντας το πλαίσιο εφαρμογής συμβουλευτικών-ψυχοκοινωνικών παρεμβάσεων που από τη μια μεριά στοχεύουν στη αντιμετώπιση των δυσκολιών προσαρμογής των παιδιών διαζευγμένων γονέων και των οικογενειών τους, και από

την άλλη μεριά στην ευαισθητοποίηση των εκπαιδευτικών σχετικά με το διαζύγιο. Απώτερο στόχο τους αποτελούν η καλή συνεργασία των εκπαιδευτικών με τους διαζευγμένους γονείς και η στήριξη των ίδιων των παιδιών μέσα στο σχολικό πλαίσιο. Απαραίτητη ωστόσο προϋπόθεση για την αποτελεσματική εφαρμογή των προγραμμάτων αυτών αποτελεί η καταγραφή των στάσεων και των αντιλήψεων των εκπαιδευτικών σχετικά με το διαζύγιο και την προσαρμογή των παιδιών μετά το χωρισμό των γονέων τους, που αποτελεί τον απώτερο σκοπό της παρούσας έρευνας, προκειμένου να καταστεί ευκολότερη και αποδοτικότερη η οποιαδήποτε μελλοντική προσπάθεια για παρέμβαση προς τους εκπαιδευτικούς.

Μέθοδος

Δείγμα

Η έρευνα απευθύνθηκε σε ένα δείγμα 234 εκπαιδευτικών σχολείων Α΄βάθμιας και Β΄βάθμιας εκπαίδευσης στην Αττική ($n=182$, 77,8%) και σε άλλες επαρχιακές περιοχές ($n=52$, 22,2%). Πιο αναλυτικά, οι 172 προέρχονται από την Α΄βάθμια και οι 62 από τη Β΄βάθμια εκπαίδευση. Από αυτούς, 40.2% είναι άντρες και 59.8% γυναίκες, με μέσο όρο προϋπηρεσίας 10.76 έτη ($SD= 7.26$). Το 20% των εκπαιδευτικών έχουν παρακολουθήσει κάποιο πρόγραμμα επιμόρφωσης, ενώ μόλις το 8.7% έχει ολοκληρώσει μεταπτυχιακές σπουδές.

Μέσα συλλογής δεδομένων

Χρησιμοποιήθηκε αυτοσχέδιο ερωτηματολόγιο που σχεδιάστηκε από το *Κέντρο Έρευνας και Εφαρμογών Σχολικής Ψυχολογίας*, με βάση τη διεθνή βιβλιογραφία. Περιλαμβάνει 14 ανοικτές ερωτήσεις, 41 κλειστές ερωτήσεις και 10 ερωτήσεις δημογραφικού περιεχομένου. Αποτελείται από τις ακόλουθες θεματικές ενότητες: α) αντιλήψεις για το διαζύγιο (π.χ. αιτίες, σχετικά βιβλία και ταινίες, συζήτηση στην τάξη και στην οικογένεια) – συνολικά 8 ανοικτές και 5 κλειστές ερωτήσεις, β) αντιλήψεις για την προσαρμογή των παιδιών μετά το διαζύγιο (21 κλειστές και μία ανοικτή ερώτηση), γ) αντιλήψεις για τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι χωρισμένες

μητέρες μετά το διαζύγιο (4 κλειστές ερωτήσεις), δ) αντιλήψεις για τις στάσεις των «σημαντικών άλλων» προς τα παιδιά χωρισμένων γονέων (6 κλειστές και 2 ανοικτές ερωτήσεις), ε) γενικές στάσεις σχετικά με το διαζύγιο (10 κλειστές ερωτήσεις), στ) αντιλήψεις σχετικά με την εμπειρία των εκπαιδευτικών ως προς τα παιδιά χωρισμένων γονέων (3 ανοικτές και 3 κλειστές ερωτήσεις). Οι κλειστού τύπου ερωτήσεις απαντώνται μέσω πεντάβαθμης κλίμακας βαθμολόγησης τύπου Likert, όπου το 1 δηλώνει θετικές στάσεις και αντιλήψεις προς το διαζύγιο και το 5 αρνητικές στάσεις.

Ευρήματα

Για τη στατιστική ανάλυση των απαντήσεων των εκπαιδευτικών στις κλειστές ερωτήσεις χρησιμοποιήθηκε αρχικά η μέθοδος της Διερευνητικής Ανάλυσης Παραγόντων. Με τη μέθοδο των κυρίων συνιστωσών (principal components) και την ορθόγωνη περιστροφή των αξόνων (orthogonal rotation solution) αναδείχθηκαν επτά παράγοντες: 1^{ος}. *Αντικοινωνική συμπεριφορά* (π.χ. «Νομίζω ότι τα παιδιά που έχουν χωρίσει οι γονείς τους παρουσιάζουν αντικοινωνική / παραβατική συμπεριφορά»), 2^{ος}. *Αξιολόγηση του διαζυγίου* (π.χ. «Ακόμη και αν οι δυο γονείς δεν ταιριάζουν μεταξύ τους πρέπει να ζουν μαζί για χατίρι των παιδιών»), 3^{ος}. *Κοινωνική προσαρμογή* (π.χ. «...έχουν περισσότερα προβλήματα στη συμπεριφορά τους από ό,τι τα παιδιά που δεν έχουν χωρίσει οι γονείς τους»), 4^{ος}. *Υποστήριξη από τους εκπαιδευτικούς* (π.χ. «Οι εκπαιδευτικοί μπορούν να στηρίξουν το παιδί που οι γονείς του έχουν χωρίσει»), 5^{ος}. *Ευθύνη γονέων* (π.χ. «Όταν οι γονείς χωρίζουν ευθύνονται και οι δυο»), 6^{ος}. *Δυσκολίες για τη μητέρα* (π.χ. «οι χωρισμένες μητέρες...δυσκολεύονται στη φροντίδα των παιδιών»), 7^{ος}. *Νέοι σύντροφοι γονέων* (π.χ. «...διαφωνούν με την επιλογή ενός νέου συντρόφου των γονέων τους»). Το κριτήριο για το συνυπολογισμό κάποιου ερωτήματος στην παραγοντική δομή ήταν να διαθέτει φορτίο μεγαλύτερο του 0,45. Η συνολική διασπορά που αποδόθηκε στους επτά παράγοντες ήταν 50,37% και τα communalities κυμαίνονταν από .47 έως .82.

Στο σύνολο των επτά παραγόντων, αναδύονται περισσότερο «θετικές» αντιλήψεις στον 4^ο παράγοντα «Υποστήριξη από τους εκπαιδευτικούς» και στον 2^ο

παράγοντα «Αξιολόγηση του Διαζυγίου», όπου οι εκπαιδευτικοί θεωρούν ότι μπορούν να στηρίξουν το παιδί που οι γονείς του έχουν χωρίσει, καθώς και το ότι το διαζύγιο αποτελεί λύση, όταν τα προβλήματα, λόγω συνεχών διενέξεων των γονέων, είναι οξυμένα. Για την αντίστοιχη σύγκριση των μέσω όρων χρησιμοποιήθηκε το πολυμεταβλητό κριτήριο ανάλυσης διακύμανσης με επαναληπτικές μετρήσεις: *Hotelling's Trace*, $F(6, 210)=284,30$, $p<0,001$ $\eta^2=0,89$ (Σχήμα 1). Σε μονομεταβλητό επίπεδο, οι διαφορές αυτές ερμηνεύονται με βάση την ιδιαίτερα έντονη, θετική τοποθέτηση των εκπαιδευτικών σχετικά με το διαζύγιο (2^{ος} παράγοντας), τον υποστηρικτικό ρόλο των εκπαιδευτικών στην κοινωνική προσαρμογή των παιδιών (4^{ος} παράγοντας), καθώς και στις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι χωρισμένες μητέρες (6^{ος} παράγοντας), την ύπαρξη νέων συντρόφων (7^{ος} παράγοντας) και τις ευθύνες των γονέων (5^{ος} παράγοντας). Η σύγκριση αυτή αναδείχθηκε στατιστικά σημαντική: για την πρωτοβάθμια συνάρτηση, $F(1, 215) = 1439,07$, $p<0,001$ $\eta^2=0,87$.

Η ηλικία των εκπαιδευτικών διερευνήθηκε ως προς τη συνάφειά της με τους επτά παράγοντες στάσεων και αντιλήψεων. Καθορίστηκαν επτά ηλικιακές ομάδες με ηλικιακό εύρος πέντε έτη η καθεμία, δηλαδή 23-29 ετών ($n=21$, 9%), 30-35 ετών ($n=98$, 41,9%), 36-40 ετών ($n=63$, 26,9%), 41-45 ετών ($n=19$, 8,1%), 46-50 ετών ($n=15$, 6,4%), 51-55 ετών ($n=13$, 5,6%), και 56-60 ετών ($n=4$, 1,7%).

Βρέθηκαν σημαντικές διαφοροποιήσεις μεταξύ των ηλικιακών ομάδων για τον παράγοντα *Αντικοινωνική Συμπεριφορά* των παιδιών χωρισμένων γονέων (1^{ος} παράγοντας). Συγκεκριμένα, η ομάδα 23-29 ετών υποστήριξε ότι τα παιδιά χωρισμένων γονέων δεν παρουσιάζουν έντονες μορφές αντικοινωνικής συμπεριφοράς, ενώ η ομάδα 36-40 ετών υποστήριξε το αντίθετο (Σχήμα 2). Για τις άλλες ηλικιακές ομάδες ο μέσος όρος τους κυμάνθηκε γύρω στο 3 «μερικές φορές». Η στατιστική σημαντικότητα για τις διαφοροποιήσεις αυτές ελέγχθηκε μέσω της εφαρμογής της μονοπαραγοντικής ανάλυσης διακύμανσης με πολυωνυμικές *a-priori* συγκρίσεις μεταξύ των ομάδων. Η δευτεροβάθμια συνάρτηση βρέθηκε να είναι στατιστικά σημαντική $F(1, 215) = 3,44$, $p<0,05$ $\eta^2=0,07$ επιβεβαιώνοντας, κυρίως, τη διαφορά μεταξύ της ηλικιακής ομάδας των νέων εκπαιδευτικών ηλικίας 23 έως 29 ετών και εκείνων της ηλικιακής ομάδας 36-40 ετών, αλλά με περιορισμένη ερμηνεία της παρατηρούμενης διασποράς των τιμών. Δεν διαπιστώθηκαν στατιστικά

σημαντικές διαφοροποιήσεις ως προς τις ηλικιακές ομάδες για τους υπόλοιπους έξι παράγοντες.

Ως προς την ανεξάρτητη μεταβλητή *τόπος κατοικίας* προέκυψαν τρεις στατιστικώς σημαντικές διαφορές. Σύμφωνα με την πρώτη, και πιο ισχυρή, φαίνεται πως οι εκπαιδευτικοί της επαρχίας αναφέρουν περισσότερα προβλήματα αντικοινωνικής συμπεριφοράς ($M= 3,4$) στα παιδιά χωρισμένων γονέων σε σύγκριση με τους εκπαιδευτικούς της Αθήνας ($M= 2,8$) $F(1, 221) = 40,16, p<0,001 \eta^2= 0,154$. Στη δεύτερη στατιστικώς σημαντική διαφορά προκύπτει πως οι εκπαιδευτικοί της επαρχίας αναφέρουν συχνότερα ($M= 3,7$) προβλήματα κοινωνικής προσαρμογής στα παιδιά χωρισμένων γονέων, σε σύγκριση με τους εκπαιδευτικούς της Αθήνας ($M= 3,4$) $F(1, 228) = 11,96, p<0,001 \eta^2=0,05$). Τέλος, στον παράγοντα *Νέοι Σύντροφοι Γονέων*, και πάλι οι εκπαιδευτικοί της επαρχίας αναφέρουν περισσότερα προβλήματα των παιδιών με τους νέους συντρόφους των γονέων ($M= 3,98$), συγκριτικά με τους εκπαιδευτικούς της Αθήνας ($M= 3,69$) $F(1, 231) = 9,84, p<0,01, \eta^2=0,04$.

Η αντίστοιχη σύγκριση ως προς το *φύλο* των εκπαιδευτικών, ανέδειξε στατιστικά σημαντικές διαφορές σε τρεις παράγοντες, *Αξιολόγηση διαζυγίου (2^{ος} παράγοντας)*, *Ευθύνη γονέων (5^{ος} παράγοντας)*, *Νέοι Σύντροφοι γονέων (7^{ος} παράγοντας)*, οι οποίες ήταν μόνο ενδεικτικές ($F(1, 221) = 6,24, p<0,01 \eta^2= 0,026, F(1, 221) = 5,95, p<0,02 \eta^2= 0,025$ και $F(1, 221) = 4,95, p<0,03 \eta^2= 0,021$), με ιδιαίτερα χαμηλή ερμηνεία της διασποράς των τιμών.

Αναλύθηκαν επιπροσθέτως οι απαντήσεις 6 ανοικτών ερωτήσεων του ερωτηματολογίου μέσω ανάλυσης περιεχομένου και υπολογισμού των συχνοτήτων τους. Παρακάτω θα αναφερθούν οι σημαντικότερες από αυτές. Στην ερώτηση «*Έχετε ή είχατε στην τάξη σας παιδιά από διαφορετικές μορφές οικογένειας και ποιες είναι αυτές;*» οι εκπαιδευτικοί αναφέρουν ως πιο συχνή διαφορετική μορφή οικογένειας αυτή των παιδιών διαζευγμένων γονέων, δηλαδή στο σύνολο των απαντήσεων η απάντηση αυτή συγκέντρωσε το 48.1%, ενώ ως δεύτερη πιο συχνή αναφορά προέκυψε ο «*θάνατος γονέα*» (13.7%). Στην ερώτηση «*Ποιες είναι κατά τη γνώμη σας οι αιτίες για τα διαζύγια στη Ελλάδα;*» οι εκπαιδευτικοί αναγνωρίζουν ως επικρατέστερες αιτίες την «*ασυμφωνία χαρακτήρων*» (35.2%), τους «*οικονομικούς – κοινωνικούς λόγους*» (18.1%), και την «*ύπαρξη άλλης σχέσης*» (16.8%).

Στην ερώτηση «Γνωρίζετε βιβλία ή άρθρα που αναφέρονται σε παιδιά / εφήβους που έχουν χωρίσει οι γονείς τους και ποια είναι αυτά;» μόνο το 30.8% των εκπαιδευτικών απάντησε θετικά, χωρίς, όμως να αναφέρουν συγκεκριμένα ποια είναι τα βιβλία ή άρθρα που γνωρίζουν, ενώ αρνητικά απάντησε το 66.7%. Επίσης, στην ερώτηση «Έχετε συζητήσει στην τάξη για παιδιά που έχουν χωρίσει οι γονείς τους; Αν ναι, για ποια θέματα και ποιος είχε την πρωτοβουλία;» από τους εκπαιδευτικούς απάντησε θετικά μόνο το 35.5%. Επικρατέστερα θέματα συζήτησης ήταν η «προσαρμογή των παιδιών» (32.1%) και τα «αίτια του διαζυγίου» (24.7%).

Όταν οι εκπαιδευτικοί ερωτήθηκαν «με ποιους τρόπους μπορούν να στηρίξουν τα παιδιά μετά το χωρισμό των γονέων», απάντησαν κυρίως με «την ενθάρρυνση-στήριξη» (45%) και με «συζήτηση» (25.8%). Τέλος, κλήθηκαν να επισημάνουν «για ποιους λόγους μερικοί εκπαιδευτικοί πιθανόν να δυσκολεύονται να στηρίξουν τα παιδιά των οποίων οι γονείς έχουν χωρίσει», όπου πρωτίστως ανέφεραν την «έλλειψη επιστημονικής κατάρτισης» (19.9%) και την «αδιαφορία – έλλειψη κατανόησης» (19.6%) και δευτερευόντως τον «προβληματισμό για πιθανές αρνητικές επιπτώσεις της συζήτησης» (15.5%).

Συζήτηση

Οι στάσεις και οι αντιλήψεις που εκφράζουν οι εκπαιδευτικοί του δείγματος γενικά για το διαζύγιο και την προσαρμογή των παιδιών διαζευγμένων γονέων άλλοτε παρουσιάζονται θετικές, άλλοτε αρνητικές και μερικές φορές αδιαφοροποίητες. Όπως διαπιστώνεται, οι εκπαιδευτικοί φαίνεται να πιστεύουν πως παρέχουν συναισθηματική στήριξη και κατανόηση στα προβλήματα των παιδιών χωρισμένων γονέων, αλλά ότι ταυτόχρονα συναντούν δυσκολίες και έχουν ανάγκη για επιμόρφωση ως προς το ζήτημα των διαστάσεων του διαζυγίου και των ενδεχόμενων τρόπων στήριξης και αντιμετώπισης των δυσκολιών των μαθητών αυτών. Διαφαίνεται επομένως, ότι οι εκπαιδευτικοί του δείγματος δείχνουν να γνωρίζουν ότι από τη μια μεριά διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στη ζωή των παιδιών αυτών ως «πρόσωπα αναφοράς» και, από την άλλη μεριά, ότι ο ρόλος τους είναι δύσκολος και απαιτεί επιμόρφωση, αντιλήψεις που επισημαίνονται και σε άλλες σχετικές έρευνες (Αρχοντόγλου, 2005· Luk-Fong, 2006). Η αδήριτη ανάγκη για

επιμόρφωση των εκπαιδευτικών προκύπτει ακόμη και από την παραδοχή των εκπαιδευτικών του δείγματος, στο μεγαλύτερο ποσοστό τους, ότι δεν γνωρίζουν βιβλία ή άρθρα σχετικά με το διαζύγιο και τις επιπτώσεις στα παιδιά. Και είναι γεγονός ότι, στην προσπάθεια για τον ενδεχόμενο εμπλουτισμό των γνώσεών τους, θα μπορούσε να συμβάλει ένας συνδυασμός από πληροφοριακό υλικό, προερχόμενο από προγράμματα πρόληψης και παρέμβασης στο σχολικό πλαίσιο (π.χ. βιβλία, ενημερωτικά φυλλάδια, κλπ) και βιωματικό υλικό με προσομοιώσεις και παιχνίδια ρόλων που πλαισιώνουν δημιουργικά την απόκτηση νέων πληροφοριών.

Από τα ευρήματα της έρευνας διαπιστώνεται επίσης ότι οι εκπαιδευτικοί συνολικά φαίνεται να αποδέχονται το διαζύγιο ως επιλογή, ιδιαίτερα σε περιπτώσεις συγκρούσεων και διαφωνιών μέσα στην οικογένεια, εκφράζοντας έτσι τη στάση ότι υπό συνθήκες δυσλειτουργικής οικογενειακής ζωής το διαζύγιο μπορεί να αποτελέσει λύση. Φαίνεται δηλαδή, να εκφράζουν θετική στάση απέναντι στο γεγονός του διαζυγίου, θεωρώντας πως οι επιπτώσεις του στη ζωή των μαθητών τους είναι λιγότερο σοβαρές, σε σύγκριση με αυτές που επιφέρουν οι συνεχείς ενδοοικογενειακές συγκρούσεις, επομένως δεν φαίνεται να αντιμετωπίζουν με προκατάληψη τις μονογονεϊκές οικογένειες. Η διαπίστωση αυτή, από τη μια μεριά, συμφωνεί με τα ευρήματα ερευνών στη διεθνή βιβλιογραφία σχετικά με τις αρνητικότερες επιπτώσεις που έχουν οι συνεχείς συγκρούσεις των γονέων στην προσαρμογή των παιδιών από ό,τι το ίδιο το διαζύγιο (Amato & Keith, 1991· Cherlin et al., 1991· Nunes-Costa, et. al., 2009). Από την άλλη μεριά, υποδηλώνει έμμεσα τη σταδιακή αλλαγή των αρνητικών στάσεων και στερεοτυπικών αντιλήψεων των εκπαιδευτικών για το διαζύγιο, κάτι το οποίο έρχεται σε αντίθεση με αποτελέσματα άλλων ερευνών, σύμφωνα με τις οποίες παρατηρείται διατήρηση των αρνητικών στάσεων και στερεοτυπικών αντιλήψεων των εκπαιδευτικών ως προς το διαζύγιο και τα παιδιά που έχουν χωρίσει οι γονείς τους (Αρχοντόγλου, 2005· Guttman, Lazar, & Karni, 2008· Sander, Endepohls-Ulpe, & Gollia, 2005).

Ωστόσο, δεν είναι ξεκάθαρη η τοποθέτηση των εκπαιδευτικών σχετικά με το εάν πιστεύουν ότι οι μαθητές διαζευγμένων γονέων παρουσιάζουν αντικοινωνικές μορφές συμπεριφοράς, ούτε εάν χαρακτηρίζονται από προβλήματα σχολικής και γενικότερης κοινωνικής προσαρμογής. Αποτελέσματα άλλων μελετών παρόλο αυτά, καταδεικνύουν ότι οι εκπαιδευτικοί αξιολογούν αρνητικά τη σχολική καθώς και τη

συναισθηματική και κοινωνική προσαρμογή των παιδιών που έχουν χωρίσει οι γονείς τους (Dong, et al., 2002· D' Onofrio, Turkheimer, Emery, Maes, Silberg, & Eaves, 2007; Landsford, 2009· Livaditis, et al., 2002· Luk-Fong, 2006).

Ειδικότερα για τις διαζευγμένες μητέρες, θεωρούν ότι αντιμετωπίζουν ιδιαίτερες δυσκολίες στη φροντίδα και άσκηση ελέγχου στα παιδιά, κάτι που και οι διεθνείς έρευνες έχουν δείξει, καθώς επιβεβαιώνεται ότι οι διαζευγμένες μητέρες, κατά την αρχική περίοδο μετά το χωρισμό, έχουν να αντιμετωπίσουν πολλαπλές αλλαγές στη ζωή τους, με επακόλουθες επιπτώσεις στη συμπεριφορά τους και στις μεθόδους διαπαιδαγώγησης που ακολουθούν · ωστόσο, σε διάστημα περίπου δύο χρόνων μετά το διαζύγιο, επισημαίνεται ότι επανακτούν την ικανότητά τους για ανατροφή και επικοινωνία με τα παιδιά τους (Hetherington, 1991· Wood, Repetti, & Roesch, 2004). Φαίνεται επίσης, ότι οι εκπαιδευτικοί του δείγματος παραδέχονται πως υπάρχουν αντιδράσεις των παιδιών στην παρουσία νέων συντρόφων των γονέων τους μετά το διαζύγιο, καθώς και το ότι η ευθύνη για το χωρισμό μοιράζεται και στους δύο γονείς, άποψη που στηρίζεται επίσης από τη διεθνή βιβλιογραφία (Bohannon, 1970 · Demo & Acock, 1996· Livaditis, et al., 2002 · Weiss, 1979).

Η ηλικία των εκπαιδευτικών φάνηκε πως είναι μία παράμετρος που διαφοροποιεί τις αντιλήψεις των εκπαιδευτικών, καθώς οι νεότεροι εκπαιδευτικοί (23-29 ετών) υποστηρίζουν ότι τα παιδιά διαζευγμένων γονέων δεν παρουσιάζουν αντικοινωνικές μορφές συμπεριφορές, κάτι που δεν υιοθετούν ωστόσο οι εκπαιδευτικοί μέσης ηλικίας (36-40 ετών). Σε παρόμοια συμπεράσματα κατέληξε και η έρευνα της Luk-Fong (2006) στην οποία διαπιστώθηκε ότι οι νεότεροι εκπαιδευτικοί τείνουν να αξιολογούν θετικότερα το διαζύγιο, και κατά συνέπεια τις επιπτώσεις του στη ζωή των παιδιών, σε σύγκριση με τους πιο έμπειρους και μεγαλύτερους σε ηλικία εκπαιδευτικούς.

Ο τόπος κατοικίας φαίνεται επιπλέον να επηρεάζει, σε κάποιο βαθμό, τις αντιλήψεις των εκπαιδευτικών, καθώς οι εκπαιδευτικοί της επαρχίας αναγνωρίζουν περισσότερο από τους εκπαιδευτικούς της Αθήνας την ύπαρξη προβλημάτων αντικοινωνικής συμπεριφοράς, κοινωνικής προσαρμογής και δυσκολιών στις σχέσεις με τους νέους συντρόφους των γονέων. Η διαφοροποίηση αυτή μπορεί να οφείλεται στο ότι οι λιγότερο αστικές περιοχές αντιμετωπίζουν με κάποιες αρνητικές στερεοτυπικές αντιλήψεις, ίσως και με προκαταλήψεις και επιφυλακτικότητα θέματα

που αφορούν σε αλλαγές στη σύνθεση της οικογένειας, όπως είναι ένα διαζύγιο. Αν και από έρευνες σχετικά με το *εάν και πόσο* διατηρούνται οι παραδοσιακές οικογενειακές αξίες και σχέσεις περισσότερο στην επαρχία, σε σύγκριση με την Αθήνα και τα άλλα μεγάλα αστικά κέντρα, δεν προκύπτει σημαντική διαφοροποίηση, οι μικρές επαρχιακές κοινωνίες ενδέχεται ακόμα να διακατέχονται από φόβο για τις συνέπειες του διαζυγίου στη δομή και στη λειτουργία της οικογένειας των διαζευγμένων πλέον γονέων. Στις μικρές κοινωνίες όπου ο ρόλος της «εσωομάδας», δηλαδή των «κοντινών μας ανθρώπων» είναι πολύ ισχυρός, ένα «ανατρεπτικό γεγονός» όπως είναι το διαζύγιο, ενδέχεται να διαταράσσει τις ισορροπίες αυτής της ομάδας και να κλονίζει τον ισχυρό ρόλο της, επηρεάζοντας τις σχέσεις του χωρισμένου ζευγαριού και των παιδιών τους με τα συγγενικά και φιλικά πρόσωπα (Γεώργας, Γκαρή, Χριστακοπούλου, Μυλωνάς & Παπαλόη, 1998· Georgas, 1989· Georgas, Christakopoulou, Poortinga, Goodwin, Angleitner, & Charalambous, 1997· Shaw, 1991· Χατζηχρήστου, 1999).

Τέλος, οι στάσεις των γυναικών εκπαιδευτικών βρέθηκαν να διαφοροποιούνται, σ' ένα ενδεικτικό επίπεδο, σε σχέση με αυτές των ανδρών, σε θέματα αξιολόγησης του διαζυγίου και των συνθηκών προσαρμογής των παιδιών μετά το διαζύγιο, με τις γυναίκες να εκφράζουν θετικότερη αξιολόγηση προς το διαζύγιο γενικότερα. Η θετικότερη στάση των γυναικών προς το γεγονός ενός διαζυγίου επιβεβαιώνεται και από τους Karinus & Johnson (2002), οι οποίοι διαπίστωσαν ότι οι γυναίκες αποδέχονται σε μεγαλύτερο βαθμό το διαζύγιο συγκριτικά με τους άντρες, ενώ οι Karinus & Flowers (2008) επεσήμαναν τη μεγαλύτερη αποδοχή και ανοχή προς το διαζύγιο από τις γυναίκες, στις περιπτώσεις ύπαρξης παιδιών στην οικογένεια. Με τις στάσεις τους αυτές οι γυναίκες εκπαιδευτικοί ίσως να δείχνουν περισσότερο έτοιμες και αποφασιστικές σε θέματα που σχετίζονται γενικά με το διαζύγιο, καθώς και περισσότερο ευαισθητοποιημένες σε ζητήματα ευθύνης και παρουσίας νέων προσώπων στην οικογένεια.

Ως προς τους λόγους για τους οποίους καταλήγουν ορισμένοι γονείς στο διαζύγιο, οι εκπαιδευτικοί αναφέρουν ως σημαντικότερους λόγους την ασυμφωνία χαρακτήρων, τους οικονομικούς-κοινωνικούς λόγους, καθώς και την ύπαρξη άλλης σχέσης. Οι αντιλήψεις αυτές των εκπαιδευτικών συμφωνούν με εκείνες που αναφέρονται από διαζευγμένους γονείς και γενικότερα άτομα που έχουν οδηγηθεί σε

διαζύγιο σχετικά με τους λόγους χωρισμού τους (Amato & Previti, 2003· Walancik-Ryba, 2009) Το γεγονός ότι το μεγαλύτερο ποσοστό των εκπαιδευτικών αναφέρει ότι έχει μαθητές από διαφορετικές μορφές οικογένειας, με συχνότερη αυτή των μαθητών με διαζευγμένους γονείς, έρχεται σε συμφωνία με τα βιβλιογραφικά δεδομένα που μαρτυρούν την εξάπλωση του διαζυγίου. Ωστόσο, έρχεται σε αντίθεση με το γεγονός ότι η πλειοψηφία τους φαίνεται να μην έχει συζητήσει ποτέ για το θέμα του διαζυγίου στην τάξη, αν και αναγνωρίζουν ότι οι κατάλληλοι τρόποι στήριξης των παιδιών αυτών αποτελούν η ίδια συζήτηση για το θέμα και η συναισθηματική στήριξη. Καταφανώς, η διαπίστωση αυτή, υπογραμμίζει την ανάγκη για το σχεδιασμό κατάλληλων παρεμβατικών προγραμμάτων στο σχολείο που, μέσω της σχολικής ψυχολογικής συμβουλευτικής, θα διευκολύνουν το έργο του εκπαιδευτικού σε σχέση με τα παιδιά διαζευγμένων γονέων, καθώς θα προσφέρουν ψυχολογική στήριξη στα ίδια τα παιδιά που βιώνουν το χωρισμό των γονέων τους.

Στην παρούσα μελέτη, η οποία προσπάθησε να καλύψει μέρος του βιβλιογραφικού κενού για τις στάσεις και αντιλήψεις των εκπαιδευτικών σχετικά με το διαζύγιο και την προσαρμογή των παιδιών μετά από αυτό, προκύπτει, κατά κύριο λόγο, μία σχετικά αισιόδοξη εικόνα, σύμφωνα με την οποία οι εκπαιδευτικοί φαίνονται να μην εστιάζουν σε στερεοτυπικές αντιλήψεις που στιγματίζουν τα παιδιά χωρισμένων γονέων. Η εικόνα αυτή, αν και ενδέχεται να υποδηλώνει ότι πολλές απαντήσεις των εκπαιδευτικών συμμορφώνονται προς το κοινωνικά επιθυμητό, παρέχει χρήσιμο υλικό πάνω στο οποίο μπορεί να στηριχθεί ο σχεδιασμός και η εφαρμογή ψυχοκοινωνικών παρεμβατικών προγραμμάτων πρωτογενούς πρόληψης, στόχος των οποίων θα μπορούσε να είναι η ενδυνάμωση των θετικών στάσεων που εκφράζονται από τους εκπαιδευτικούς και η διευκρίνιση όσων στάσεων προέβαλαν ως αδιαφοροποίητες και ασαφείς, όπως, για παράδειγμα, οι στάσεις προς τις δυσκολίες αντικοινωνικής συμπεριφοράς, κοινωνικής προσαρμογής και σχολικής επίδοσης των παιδιών χωρισμένων γονέων. Η προσπάθεια αυτή θα συνέβαλε στην προαγωγή ενός λειτουργικού πλαισίου για τη σχολική προσαρμογή των μαθητών, καθώς και για τη διευκόλυνση του έργου των εκπαιδευτικών, παρέχοντας ένα «πρότυπο» δημιουργίας κλίματος κατανόησης και εμπιστοσύνης εκ μέρους των εκπαιδευτικών προς τους μαθητές. Παράλληλα, θα ενίσχυε τη συνεχή επιμόρφωση και ενημέρωση των εκπαιδευτικών, προσφέροντας κατάλληλο και έγκυρο υλικό

πάνω σε θέματα σχετικά με το διαζύγιο και την αντιμετώπιση των προβλημάτων που παρουσιάζουν τα παιδιά χωρισμένων γονέων διαμέσου του ρόλου του σχολικού ψυχολόγου και της αντίστοιχης παροχής συμβουλευτικών-ψυχολογικών υπηρεσιών στο σχολικό περιβάλλον (Χατζηχρήστου, 2004 · Χατζηχρήστου, Γκαρή, Μυλωνάς, Τσιόβουλου, Καρίτσα, & Γιαβρίμης, 2012).

Βιβλιογραφία

- Amato, C., Research on divorce: Continuing trends and new developments. *Journal of Marriage and the Family*, 72(3), 2010, 650-666.
- Amato, P. & DeBoer, D. D. The transmission of marital instability across generations: Relationship skills or commitment to marriage. *Journal of Marriage and the Family*, 63, 2001, 1038-1051.
- Amato, P. R. & Keith, B., The consequences of divorce for attitudes toward divorce and gender roles. *Journal of Family Issues*, 12(3), 1991, 306-317.
- Amato, P. R., & Previti, D. People's reasons for divorcing: Gender, social class, the life course, and adjustment. *Journal of Family Issues*, 24(5), 2003, 602-626.
- American Academy of Child and Adolescent Psychiatry, Children and Divorce. *Facts for Families*, 1(10/92). <http://aacap.org/publications/factsfam/divorce.htm>, 2003.
- Angarne-Lindberg, T., Wadsby, M., & Bertero, C. Young Adults with Childhood Experience of Divorce: Disappointment and Contentment, *Journal of Divorce and Remarriage*, 50, 2009, 172-184.
- Aro, H. M. & Palossari, U. K., Parental divorce and the well-being of children: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 110 (1), 1992, 26-46.
- Αρχοντόγλου, Α. *Σχολική επίδοση και συμπεριφορά των παιδιών από μονογονεϊκές οικογένειες στο δημοτικό σχολείο*. εκδ. Αφοι Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 2005.
- Bohannon, P. The six stations of divorce. In P. Bohannon (Ed.), *Divorce and after: an analysis of the emotional and social problems of divorce* (pp. 29-55). Doubleday, New York, 1970.
- Bogensneider, K. & Corbett, T. H. Family policy: Becoming a field of inquiry and subfield of social policy, *Journal of Marriage and Family*, 72(3), 2010, 783-803.
- Γεώργας, Δ., Γκαρή, Α., Χριστακοπούλου, Σ., Μυλωνάς, Κ., & Παπαλόη, Β., Οικογενειακές σχέσεις των ελλήνων φοιτητών στο παρόν και στο μέλλον. *Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών*, 24, 1998, 167-187.
- Γκαρή, Α. (2010). Οικογένειες διπλής σταδιοδρομίας, διπλού και μονού εισοδήματος στην Ελλάδα: ψυχοκοινωνικά χαρακτηριστικά. Στο Σ. Παπαστάμου, Γ. Προδρομίτης, & Β. Παυλόπουλος (Εκδ.), *Κοινωνική σκέψη, νόηση και συμπεριφορά. 29 Έλληνες κοινωνικοί ψυχολόγοι ανα-κρίνουν την επιστήμη τους* (σελ. 213-243), εκδ. Πεδίο, Αθήνα, 2010.
- Γκαρή Α., Μυλωνάς, Κ. & Δαβίδ-Σπανοπούλου, Α. Η ελληνική οικογένεια διπλής σταδιοδρομίας: ενδοοικογενειακές σχέσεις και σχολική προσαρμογή παιδιών

- σχολικής ηλικίας. Στο Χ. Παπαηλιού, Γ. Ξανθάκου & Χ. Χατζηχρήστου (Επιμ.), *Εκπαιδευτική Σχολική Ψυχολογία* (Τομ. Β', σελ. 153-168), εκδ. Ατραπός, Αθήνα, 2006.
- Cashmore, J. & Parkinson, P. Parenting arrangements for young children: Messages from research, *Australian Journal of Family Law*, 25(3), 2011, 236-257.
- Cherlin, A., The deinstitutionalization of American marriage. *Journal of Marriage and the Family*, 66, 2004, 848-861.
- Cherlin, A. J., Furstenberg, F. F., Chase-Lansdale, L., Kierman, K. E., Robins, P. K., Morrison, D. R. & Teitler, J. O., Longitudinal studies of effects of divorce on children in Great Britain and the United States. *Science*, 252, 1991, 1386-1389.
- Cox, K. M. & Desforges, M. *Divorce and the school*. Methuen, London, 1987
- Demo, D. H. & Acock, A. C. Family structure, family process, and adolescent well-being. *Journal of the Research on Adolescence*, 6, 1996, 457-488.
- Demo, D. H. & Fine, M. A. *Beyond the average divorce*, Sage, Thousand Oaks, CA., 2010.
- Dong, Q., Wang, Y., & Ollendick, Th., Consequences of divorce on the adjustment of children in China, *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 31(1), 101-110, 2002.
- D' Onofrio, B. M. Consequences of separation/divorce for children. In R. E. Tremblay, M. Boivin, R. Dev, Peters (Eds.), *Encyclopedia of Early Childhood Development, Montreal, Quebec: Centre of Excellence for Early Childhood Development and Strategic Knowledge Cluster on Early Child Development*, 1-6 (<http://www.child-encyclopedia.com/documents/DOnofrioANGxp-Divorce.pdf>), 2011.
- D' Onofrio, B. M., Turkheimer, E., Emery, R. E. Maes, H. H., Silberg, J., & Eaves, I. J. A children of twins study of parental divorce and offspring psychopathology. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 48, 2007, 667-675.
- Emery, R. E. *Marriage, divorce, and children's adjustment* (2nd ed.), Sage Newbury Park, CA, 1999.
- Erwin, P., *Attitudes and persuasion*. Psychology Press, Taylor & Francis Group Philadelphia, 2001.
- Forgas, P., Cooper, J. & Crano, W. D. *The psychology of attitudes and attitude change*, Psychology Press, Taylor & Francis Group, East Sussex, 2010.
- Fukushima, M., Divorce: Are you for or against it? *The Yearly Magazine of Student Writing in English*, Faculty of Policy Studies, Chuo University, Japan. http://www.tsujiru.net/compass/compass_1999/reg/fukushima_maiko.htm.

- Georgas, D., Changing Family Values in Greece: From collectivism to individualism. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 20, 1989, 357-371.
- Georgas, J., Christakopoulou, S., Poortinga, Y.A., Goodwin, R., Angleitner, A. & Charalambous, N. The relationship of family bonds to family structure and function across cultures. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 28, 1997, 303-320.
- Gibbs, L. & Payne, K. K. First divorce rate, (FP-11-09) *NCFMR Family Profiles*. Bowling Green, OH: National Center for Family and Marriage Research, 2010.
- Guidibaldi, J. & Perry, J. D. Divorce and mental health sequelae for children: A two-year follow up of nationwide sample. *Journal of the American Academy of Child Psychiatry*, 24(5), 1985, 531-537.
- Guttman, J., Lazar, A., & Karni, M., Teachers' and school children's stereotypic perception of the child of divorce: 20 years later. *Journal of Divorce and Remarriage*, 49(1/2), 2008, 131-141.
- Halpenny, A. M., Greene, S., & Hogan, D., Children's Perspectives on Coping and Support following Parental Separation. *Child Care in Practice*, 14(3), 2008, 311-325.
- Harvey, J. H. & Fine, M. A., *Children of divorce. Stories of loss and growth*. Taylor & Francis Group, New York, 2010.
- Hatzichristou, C., Children's adjustment after parental separation: A teacher, peer and self-report in Greek sample. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 34(8), 1993, 1469-1478.
- Hetherington, E. M., Divorce: A child's perspective. *American Psychologist*, 34(10), 1979, 851-858.
- Hetherington, E. M., Families, lies and videotapes. *Journal of Research on Adolescence*, 1, 1991, 323-348.
- Hetherington, E. M., Bridges, M. & Insabella, G. M., What matters? What does not? Five perspectives on the association between marital transitions and children's adjustment. *American Psychologist*, 53(2), 1998, 167-184.
- Hetherington, E. M., Cox, M. & Cox, R., Long-term effects of divorce and remarriage on the adjustment of children. *Journal of the American Academy of Child Psychiatry*, 24(5), 1985, 518-530.
- Hetherington, E. M., & Kelly, J., *For better or for worse: Divorce reconsidered*. Norton, New York, 2002.
- Hetherington, E. M. & Stanley-Hagan, M., The adjustment of children with divorced parents: A risk and resiliency perspective. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 40, 1999, 129-140.

- Johnson, P. & Nelson, M. D., Parental divorce, family functioning, and college student development: an intergenerational perspective. *Journal of College Student Development*, 19(1), 1998, 355-363.
- Kapinus, C. A., & Flowers, D.R., An examination of gender differences in attitudes toward divorce. *Journal of Divorce & Remarriage*, 49(3/4), 2008, 239-257.
- Kapinus, C. A., & Johnson, M. P., Personal, moral, and structural commitment to marriage: Gender and the effects of family life cycle stage. *Sociological Focus*, 35, 2002, 189-205.
- Kelly, J. B., Children's Living Arrangements Following Separation and Divorce: Insights from empirical and clinical research. *Family Process*, 46(1), 2006, 35-52.
- Kreider, R. M., *Living arrangements of children: 2004* (Current Population Reports P70—114). Census Bureau, Washington DC, 2007.
- Landsford, J. E. Parental divorce and children's adjustment. *Perspective on Psychological Science*, 4(2), 2009, 140-152.
- Lewis, D. Teachers' perceptions regarding the effects of marital disruption on children's reading performance and attitudes. *Master of Arts-Thesis*, Kean University, 2002.
- Liu, X., Guo, C., Okawa, M., Zhai, J., Li, Y., Uchiyama, M., Neiderheiser, J. M., & Kurita, H. Behavioral and emotional problems in Chinese children of divorced parents. *Journal of the American Academy of child and Adolescent Psychiatry*, 39, 2000, 896-903.
- Livaditis, M., Zaphiriadis, K., Fourkioti, A., Tellidou, C., & Xenitidis, K.I. Parental loss and problem behaviour in Greek adolescents: student and teacher perspectives. *International Review of Psychiatry*, 14(1), 2002, 60-65.
- Luk-Fong, P.Y.Y. Primary school teachers' perceptions of school children coping with changing family situations - a hybrid Hong Kong experience. *Social Psychology of Education*, 9, 2006, 425-441.
- Medway, F. J. & Cafferty, T. P., Contributions of social psychology to school psychology. In C.R. Reynolds & T.B. Gutkin (Eds.), *The Handbook of School Psychology* (pp. 194-222), (3rd ed.), John Wiley & Sons, Ltd, New York, 1999.
- Nunes-Costa, R. A., Lamela, D. L. P. V., & Figueiredo, B. F. C., Psychosocial adjustment and physical health in children of divorce. *Journal de Pediatria*, 85(5), 2009, 385-396.
- Parkinson, P., Cashmore, J., & Single, J., Adolescents' views on the fairness of parenting and financial arrangements after separation. *Family Court Review*, 43(3), 2005, 429-444.

- Petty, R. E. & Cacioppo, J. T. *Attitudes and persuasion: Classic and contemporary approaches*. Wm. C. Brown Company Publishers, Iowa, 1981.
- Risch, S. C., Jodl, K. M., & Eccles, J. S., Role of the father-adolescent relationship in shaping adolescents' attitudes toward divorce. *Journal of Marriage and Family*, 66, 2004, 46-58.
- Rokeach, M. *Beliefs, attitudes and values. A theory of organization and change*. Jossey-Bass Inc. Publishers, San Francisco, 1968.
- Rokeach, M. & Ball-Rokeach, S. J. Stability and change in American value Priorities 1968-1981. *American Psychologist*, 44(5), 1989, 775-784.
- Sammons, W. A. H. & Lewis, J. M. What schools are doing to help the children of divorce? *Young Children*, 55(5), 2000, 64-65.
- Sander, E., Endepohls-Ulpe, M., & Gollia, A. Children of divorce from teachers' point of view. *Psychologie in Erziehung und Unterricht*, 52, 2005, 272-280.
- Shaw, D. S. The effects of divorce on children's adjustment: review and implications. *Behavior Modification*, 15(4), October 1991, 456-485.
- Simons, R. L. The effect of divorce on adult and child adjustment. In R. L. Simons & Associates (Eds.), *Understanding differences between divorced and intact families: Stress, interaction, and child outcomes* (pp.3-20). Sage, Thousand Oaks, CA, 1996.
- Storksen, I., Roysamb, E., Holmen, T. L., & Tambs, K. (2006). Adolescent adjustment and well-being: Effects of parental divorce and distress. *Scandinavian Journal of Psychology*, 47, 75-84.
- Storksen, I., Roysamb, E., Mowm, T., & Tambs, K., Adolescents with a childhood experience of parental divorce: a longitudinal study of mental health and adjustment. *Journal of Adolescence*, 28(6), 2005, 725-739.
- Walancik-Ryba, K., Considerations on the topic of deciding about the fault in case of the irretrievable breakdown of marriage in divorce proceedings. *New Educational Review*, 18(2), 2009, 48-55.
- Wallerstein, J. S. & Kelly, J. B. *Surviving the breakup: How children and parents cope with divorce*. Basic Books, New York., 1980.
- Weiss, R. S. Growing up a little faster: The experience of growing up in a single-parent household. *Journal of Social Issues*, 35(4), 1979, 97-111.
- Wood, J.J, Repetti, R. L., & Roesch, S. C. Divorce and children's adjustment problems at home and school: The role of depressive/withdrawn parenting. *Child Psychiatry and Human Development*, 35(2), 2004, 121-142.

Zill, N., Morrison, D. R. & Coiro, M. J. Long-term effects of parental divorce on parental-child relationships, adjustment and achievement in young adulthood. *Journal of Family Psychology*, 7(1), 1993, 91-103.

Χατζηχρήστου, Χ. Γ. Διαζύγιο και μονογονικές οικογένειες στην Ελλάδα: Δημογραφική θεώρηση και μία πρόταση για την ανάπτυξη πολυεπίπεδης συμβουλευτικής παρέμβασης. *Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών*, 24, Αύγουστος 1998.

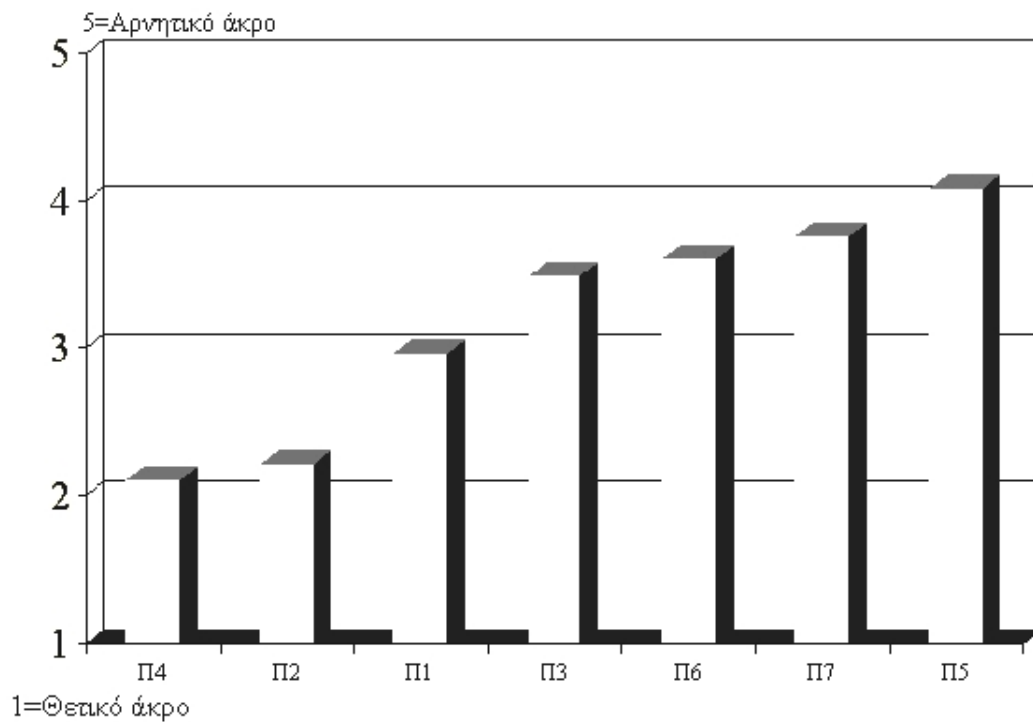
Χατζηχρήστου, Χ. Γ. Ο χωρισμός των γονέων. *Το διαζύγιο και τα παιδιά: Η προσαρμογή των παιδιών στη διπυρηνική οικογένεια και στο σχολείο*. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1999.

Χατζηχρήστου, Χ. Γ. *Εισαγωγή στη Σχολική Ψυχολογία*. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2004.

Χατζηχρήστου, Χ. Γ., Γκαρή, Α., Μυλωνάς, Κ., Τσιόβουλου, Α., Καρίτσα, Β., & Γιαβρίμης, Π., Αντιλήψεις και στάσεις μαθητών σχετικά με το διαζύγιο και την προσαρμογή των παιδιών χωρισμένων γονέων, *Νέα Παιδεία*, 144, 2012, 131-146.

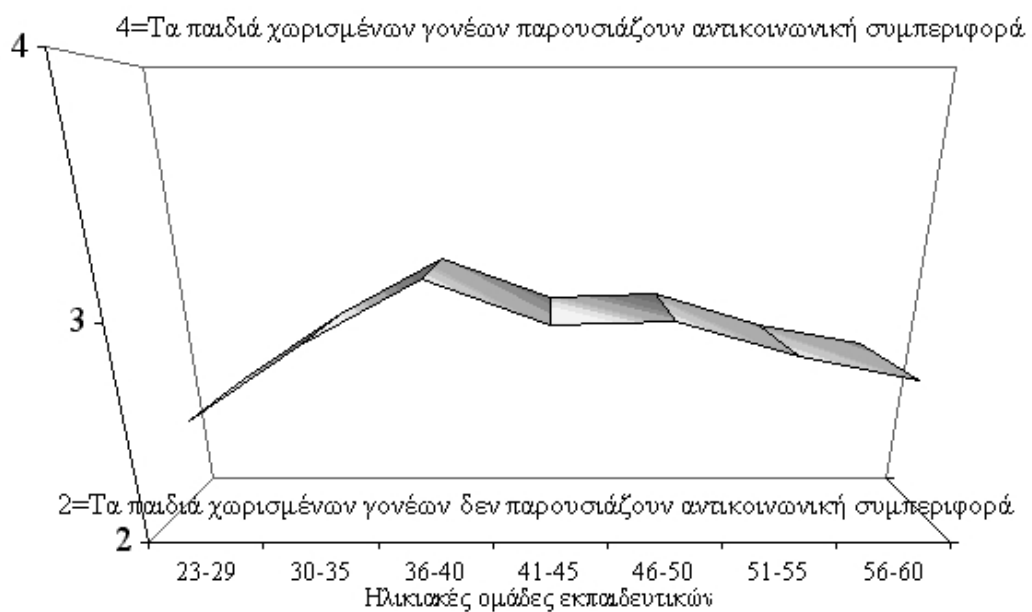
. **Σχήμα 1.** Μέσοι όροι (σε αύξουσα σειρά) στάσεων σχετικά με το διαζύγιο και τις επιπτώσεις στα παιδιά χωρισμένων γονέων και στο οικογενειακό τους περιβάλλον.

Σχήμα 2. Μέσοι όροι για την αντίληψη «Αντικοινωνική συμπεριφορά» παιδιών με χωρισμένους γονείς, κατά ηλικιακή ομάδα εκπαιδευτικών.



Κλειδί: Π4 = Υποστήριξη εκπαιδευτικών, Π2 = Αξιολόγηση διαζυγίου, Π1 = Αντικοινωνική συμπεριφορά, Π3 = Κοινωνική προσαρμογή, Π6 = Δυσκολίες για τη μητέρα, Π7 = Νέοι σύντροφοι γονέων, Π5 = Ευθύνη γονέων.

Σχήμα 1.



Σχήμα 2.

Ερωτήματα		Π1	Π2	Π3	Π4	Π5	Π6	Π7
	Ιδιοτιμές	6,52	3,83	2,45	2,29	2,15	1,87	1,54
	Ποσοστό αποδιδόμενης διασποράς	15,9	9,33	5,98	5,59	5,25	4,56	3,75
αντικοινωνική/παραβατική συμπεριφορά		0,64	0,04	0,20	0,15	0,15	0,15	0,20
εξάρτηση από ναρκωτικά		0,81	0,04	0,18	0,21	0,09	0,12	0,08
εξάρτηση από αλκοόλ		0,79	0,08	0,21	0,21	0,05	0,12	0,09
όταν οι γονείς χωρίζουν, μπορεί να φταίνε γι' αυτό και τα παιδιά τους		0,66	0,10	0,01	-0,30	-0,06	-0,16	-0,04
ακόμα και αν οι δυο γονείς δεν ταιριάζουν μεταξύ τους, θα πρέπει να ζουν μαζί για χατίρι των παιδιών		0,05	0,83	0,12	0,16	-0,07	0,00	-0,06
οι γονείς δεν πρέπει να χωρίζουν ποτέ γιατί ο χωρισμός τους ταλαιπωρεί τα παιδιά		0,07	0,81	0,10	0,14	-0,04	-0,07	0,02
είναι καλύτερο για τα παιδιά οι γονείς να χωρίζουν όταν υπάρχουν συνεχείς καβγάδες και διαφωνίες μεταξύ τους		-0,14	-0,64	0,01	0,07	0,24	-0,07	0,01
οι γονείς που χωρίζουν, δεν αγαπούν αρκετά τα παιδιά τους		0,33	0,56	0,05	-0,08	-0,17	-0,01	-0,08
το διαζύγιο είναι μια λύση γιατί ανακουφίζει τα παιδιά από πολλά προβλήματα και στεναχώριες		0,21	-0,74	0,00	0,12	-0,24	-0,20	-0,06
έχουν περισσότερα προβλήματα στη συμπεριφορά τους απ' ό,τι τα παιδιά που δεν έχουν χωρίσει οι γονείς τους		0,12	0,16	0,72	-0,12	0,19	-0,02	-0,11
είναι πιο μελαγχολικά και απομονωμένα		0,17	0,08	0,64	-0,13	0,12	0,13	0,10
έχουν περισσότερα προβλήματα στα μαθήματα από τα παιδιά που δεν έχουν χωρίσει οι γονείς τους		0,44	0,09	0,52	0,17	-0,12	-0,03	-0,03
αντιμετωπίζουν ή θα αντιμετωπίσουν στο μέλλον περισσότερα προβλήματα στις συντροφικές τους σχέσεις με άτομα του άλλου φύλου		0,18	0,05	0,62	0,19	0,07	0,02	0,16
έχουν ανάγκη για περισσότερη στήριξη και βοήθεια από ότι τα παιδιά μικρότερης ηλικίας		0,02	-0,04	0,53	0,22	-0,11	0,10	0,21
μερικοί εκπαιδευτικοί δείχνουν μεγαλύτερη κατανόηση και επιείκεια στα παιδιά που έχουν χωρίσει οι γονείς τους		0,12	0,01	0,08	0,65	0,00	0,10	0,19
μερικοί εκπαιδευτικοί συμπεριφέρονται πιο αυστηρά στα παιδιά που οι γονείς τους έχουν χωρίσει		0,11	-0,08	-0,08	-0,46	-0,16	0,00	-0,08
οι εκπαιδευτικοί παρέχουν συναισθηματική στήριξη και κατανόηση στα προβλήματα των παιδιών που οι γονείς τους έχουν χωρίσει		0,24	0,08	0,06	0,69	0,20	0,03	-0,01
οι εκπαιδευτικοί μπορούν να στηρίζουν το παιδί που οι γονείς τους έχουν χωρίσει		0,23	0,11	0,11	0,56	0,34	-0,04	-0,15
όταν οι γονείς χωρίζουν, ευθύνεται μόνο ο ένας από τους δύο		0,02	0,12	-0,07	-0,13	-0,85	0,02	0,01
όταν οι γονείς χωρίζουν, ευθύνονται και οι δύο		0,13	-0,06	0,08	0,12	0,82	-0,03	0,09
οι γονείς, δικαιολογημένα προσπαθούν να πάρουν τα παιδιά με το μέρος τους, στις συγκρούσεις μεταξύ τους		0,45	0,11	0,07	0,03	-0,45	-0,17	0,09
δυσκολεύονται στη φροντίδα των παιδιών		-0,10	-0,02	0,01	0,00	0,07	0,80	0,11
είναι πιθανό να έχουν περισσότερες απαιτήσεις σχετικά με τις ευθύνες και τα καθήκοντά των παιδιών στο σπίτι		-0,09	0,11	-0,16	0,09	0,24	0,46	0,08
δυσκολεύονται στην επίβλεψη και τον έλεγχο των παιδιών		0,18	0,11	0,20	0,04	-0,13	0,80	-0,02
παρέχουν περιορισμένη βοήθεια στα παιδιά σε σχέση με τα μαθήματά τους		0,39	0,00	0,03	0,07	-0,09	0,58	0,13
διαφωνούν με την επιλογή ενός νέου συντρόφου των γονέων τους		0,08	-0,04	0,01	-0,04	-0,01	0,07	0,83
έχουν δυσκολίες στις σχέσεις τους με τους νέους συντρόφους των γονέων τους		0,13	-0,03	0,13	0,07	0,01	0,09	0,81
έχουν επηρεαστεί στις αντιλήψεις τους σε ζητήματα όπως είναι ο γάμος, εξαιτίας του διαζυγίου των γονέων τους		-0,08	0,01	0,31	0,39	0,20	0,17	0,45
ζουν το ίδιο καλά με τα παιδιά που δεν έχουν χωρίσει οι γονείς τους		-0,13	-0,21	-0,35	0,25	-0,09	-0,08	-0,19
είναι πιο ώριμα στη ζωή		-0,07	-0,02	-0,09	-0,10	0,06	0,00	-0,03
πιέζονται να πάρουν το μέρος του ενός από τους δύο γονείς		0,12	-0,07	0,08	0,02	-0,03	-0,02	0,20
είναι σε θέση να κατανοούν καλύτερα τις δυσκολίες των μεγάλων		-0,09	-0,06	0,08	0,18	-0,18	0,08	-0,18
αντιμετωπίζουν τις δύσκολες καταστάσεις με επιτυχία		-0,05	-0,07	-0,14	-0,03	-0,10	-0,02	-0,11
ξεπερνούν μετά από κάποιο διάστημα τις δυσκολίες από το χωρισμό		-0,11	-0,28	-0,34	-0,20	-0,08	0,07	-0,32
έχουν περισσότερη ανάγκη για στήριξη και φιλία από τους φίλους τους του ίδιου φύλου		-0,11	-0,04	0,14	0,09	0,19	-0,04	0,26
έχουν περισσότερη ανάγκη για στήριξη και φιλία από τους φίλους τους του αντίθετου φύλου		0,03	-0,07	0,07	0,19	-0,05	0,01	0,00
έχουν ανάγκη για περισσότερη στήριξη και βοήθεια από τους συμμαθητές/ τις συμμαθήτριές τους		0,00	0,01	0,37	0,17	0,00	0,16	0,05
μερικά παιδιά δεν θέλουν να κάνουν παρέα με παιδιά που έχουν χωρίσει οι γονείς τους		0,14	0,12	0,01	0,03	0,00	0,12	-0,08
μερικοί γονείς δεν θέλουν τα παιδιά τους να κάνουν παρέα με παιδιά που οι γονείς τους έχουν χωρίσει		0,18	0,20	0,12	0,08	0,11	0,12	0,04
όταν οι γονείς χωρίζουν, τα παιδιά θα πρέπει να βοηθούν στη φροντίδα του σπιτιού		0,03	-0,01	-0,02	-0,05	-0,05	-0,09	-0,03
έχουν λιγότερους κανόνες (π.χ. για τις εξόδους, τα μαθήματα κτλ) και περισσότερη ελευθερία στην οικογένειά τους		0,30	0,04	0,40	0,10	-0,02	0,24	-0,05